

Predvojne priprave na Atlas Slovenije

TONE FERENC

V drugi polovici tridesetih let so slovenski izobraženci, ki so se tudi ukvarjali z raziskovalnim delom, pripravili vrsto strokovnih publikacij s področja domoznanstva, ki so še danes koristne. Tako je leta 1937 izšel zelo obsežni Krajevni leksikon dravske banovine,¹ naslednje leto, ob dvajseti obletnici nastanka Države Slovencev, Hrvatov in Srbov ter Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev Spominski zbornik Slovenije² ter leta 1939 Splošni pregled dravske banovine.³ Medtem je profesor dr. Anton Melik izdal zemljepisni oris Slovenije.⁴ V letu 1940 pa je vrsta izobražencev, raziskovalcev, že pripravljala novo publikacijo.

Za pripravo nove publikacije zvemo najprej dne 23. marca 1940 iz obsežnega pogovora Slovenčevega časnikarja td. s privatnim docentom dr. Valterjem Bohincem, geografom, ki je bil glavni urednik nove publikacije. Ko je dr. Bohinec orisal zgodovino prizadevanj in njihovih učinkov pri pripravi zemljevidov slovenskega ozemlja od Petra Kozlerja dalje, je o zamisli za pripravo nove publikacije povedal: "V svobodni Jugoslaviji se je kajpak kmalu pojavila želja, da dobimo Slovenci atlas Slovenije. S tozadevnimi načrti se je bavila n. pr. že Mohorjeva družba. Vselej pa se je računalo s tem, da bo tako delo moglo izhajati le polagoma v posameznih listih ali morda tudi snopičih, ker je izdaja združena s precejšnjimi tehničnimi težkočami in kajpak tudi z ogromnimi stroški. Sedaj so se pa za stvar zavzeli najvišji predstavniki Slovenije in njene najvišje kulturne institucije. Pokroviteljstvo nad "Atlasom Slovenije" je blagovolil prevzeti ban dravske banovine dr. Marko Natlačen, predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti univ. prof. dr. Rajko Nachtigal in rektor univerze kralja Aleksandra I. univ. prof. prelat dr. Matija Slavič. Že samo s tem, da so vrhovi naše uprave in naše kulture stopili na čelo temu prve-

mu slovenskemu kartografskemu podjetju, so zagotovili delu za "Atlas Slovenije" popoln uspeh, dali pa tudi uredništvu in vsem sodelavcem atlanta največjo in dragoceno vzpodbudo." O Organizaciji dela in sodelavcih je dr. Bohinec povedal tole: "Atlas izdaja založba "Atlas" v Ljubljani. Delovnemu uredniškemu odboru načeljujem jaz, a njegovi člani so še gospodje inspektor prosvetnega oddelka kraljevske banske uprave prof. Silvo Kranjec, asistent Geografskega instituta univerze dr. Svetozar Ilešič in prof. Roman Savnik. Kot vzori in vzorci, ki jih pa seveda ne bomo slepo posnemali, nam služijo dela, ki so jih v zadnjih letih izdale razne evropske države in dežele." Priznal je, da ne bodo mogli doseči enake tehnične ravni, kot so jih dosegli kartografi v deželah, ki jih je pravkar navedel, zagotovil, da se dela ne bojijo ter izrazil prepričanje, da bodo uspeli. "Imamo na razpolago štab spretnih tehničnih sil, ki že težko čakajo, da bi z delom pričeli. Sodelovanje so nam obljubili že številni naši znanstveni delavci, potem pa tudi znanstvene, upravne in gospodarske institucije," je povedal in jih tudi nekaj naštel.

O vsebini atlasa, ki ga pripravljajo, je dr. Bohinec povedal, da imajo že izdelan kartografski program, ki se bo lahko spremenil le še v kakih malenkostih. "Moderni atlas ni morda le zbirka fizikalnih in političnoupravnih kart, kot smo jih vajeni iz naših šolskih atlantov, temveč ima namen, da nas seznanja z vsemi naravnimi osnovami predstavljenega ozemlja, torej z njegovo zemljepisno lego, z njegovo geologijo in morfologijo, njegovim vodovjem, podnebjem, rastlinstvom in živalstvom. Iz teh naravnih osnov raste človeško udejstvovanje, ki ga atlas ponazoruje v vrsti prebivalstvenih, gospodarskih, socialnih, zgodovinskih, narodopisnih in drugih zemljevidov. In tako naj bo tudi "Atlas Slovenije" orbis pictus naših tal. Prinesel bo n. pr., da omenim le nekatere izmed najzanimivejših zemljevidov, karto položaja Slovenije v Evropi in bližnjem orientu, tektonsko-potresno karto slovenskega ozemlja, karto krasi in podzemeljskih jam, karto padavin, floristično in vegetacijsko karto, vrsto izseljenskih kart, jezikovno karto, vrsto narodnostnih kart, etnografsko karto, rasno karto, karto agrarne strukture slovenskega ozemlja, karto našega lovstva in ribištva, karto naših domačih obrti, vrsto kart o naši industriji, elektrifikaciji, tujskem prometu, prometnih potih, združništvu, zdravstvu, šolstvu, posebno karto naše prazgodovinske dobe, karto rimskih najdb, vrsto historičnih kart, med njimi tudi karto gradov, razvalin,

¹ Krajevni leksikon dravske banovine. Krajevni repertorij z uradnimi topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujskoprometnimi podatki vseh krajev dravske banovine. Ljubljana 1937, 715 strani.

² Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939.

³ Splošni pregled dravske banovine. Glavni statistični podatki. Upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939 z dvema zemljevidoma. Priredil Statistični urad v Zagrebu. Ljubljana 1939. Izdala Kraljevska banska uprava dravske banovine, 256 strani.

⁴ Anton Melik: Slovenija. Geografski opis. Ljubljana 1935 in 1936.

taborov in drugih zgodovinskih spomenikov, karto razvoja naših župnij, karto z rojstnimi kraji naših znamenitih kulturnih delavcev itd. Posebej pa bo atlantu dodano še besedilo z razlago vsakega zemljevida, pojasnila o metodi, po kateri je bil izdelan, s statističnimi podatki in diagrami. Tekst tega besedila bo sestavljen v slovenščini in pa v mednarodnih jezikih, da bo tako našemu atlantu odprta pot tudi v široki svet."

Dr. Bohinec je še povedal, da bo imel atlas od 150 do 200 večbarvnih zemljevidov, med katerimi jih bo mnogo risano v merilu 1 : 650.000, lepo število kart pa bo imelo še večje merilo. Tako bo "Atlas Slovenije" nekakšen "drugi leksikon dravske banovine". Če bo iz tehničnih in drugih razlogov mogoče, bo poleg Dravske banovine zajel tudi drugo slovensko ozemlje. "S tem Atlantom se bomo na najlepši način predstavili vsemu kulturnemu svetu in dali priliko, da povsod spoznajo nas in našo kulturo," je še povedal dr. Bohinec.⁵

Ni še potekel mesec dni od pogovora z urednikom napovedanega "Atlasa Slovenije", ko je ban dr. Marko Natlačen v imenu kraljevske banske uprave 20. aprila 1940 pisal vsem načelnikom oddelkov in šefom odsekov kraljevske banske uprave: "Znano je, da se pripravlja izdaja velikega "Atlanta Slovenije". S tem Atlantom se bo izpolnila dolgoletna želja naših znanstvenih, šolskih, gospodarskih in drugih javnih delavcev ne glede na to, da nam je izčrpen kartografski prikaz slovenskega ozemlja potreben tudi v narodnem oziru. Atlas bo močna manifestacija našega narodnega razvoja in usodne povezanosti z našo narodno državo Jugoslavijo. Zaradi pomembnosti Atlanta sem stopil na čelo akciji za njegovo izdajo in sem prevzel pokroviteljstvo nad njim. V izdajateljskem odboru "Atlanta Slovenije" pa so skupno z menoj še predsednik Akademije znanosti in umetnosti univ. profesor g. dr. Rajko Nahtigal in rektor univerze Kralja Aleksandra I. univ. profesor g. dr. Matija Slavič."

Ban dr. Natlačen je navedel, da je k sodelovanju pri atlasu pritegnil najboljše slovenske znanstvene delavce in da bo v atlasu okoli sto listov kartografskega gradiva ali "blizu 300 kart" in okoli sto strani besedila. Naslovnike svojega pisma je pozval, naj gre do uredništvu in sodelavcem atlasa na roko in v vseh ozirih podpro akcijo za njegovo izdajo. Svoje pismo pa ban končuje takole:

"Delegiral sem višjega pristava Hrvoja Maistra v uredništvo "Atlanta Slovenije", določil sem ga, da pri kraljevski banski upravi organizira in izvede sodelovanje uprave pri sestavljanju Atlanta, in sem mu naročil, da v ta namen poišče in zbere gradivo in statistične podatke pri oddelkih

in odsekih kraljevske banske uprave."⁶

Čez mesec dni, 24. maja 1940, je ban dr. Natlačen kot pokrovitelj priprav Atlasa Slovenije pisal upravniku Banovinske zaloge šolskih knjig in učil v Ljubljani: "Glede na potrebo, da dam Atlasu Slovenije vso pomoč, Vam na podstavi & 74 zakona o uradnikih dovoljujem, da vršite poleg svoje redne službe vse posle, ki so v zvezi z založbo, izdajo in redakcijo označenega atlasa, ter Vam priporočam, da to delo brez odloga začnete, ga intenzivno vodite in z uspehom dokončate. Pri tem se morete posluževati osebja in tehničnih pripomočkov Banovinske zaloge šolskih knjig in učil v Ljubljani ter njenega naslova, po potrebi s pristavkom "Atlas Slovenije". To poslovanje morate voditi popolnoma ločeno od uradnega in proračunskega poslovanja Banovinske zaloge šolskih knjig in učil v Ljubljani. Denarna sredstva te zaloge se pa ne smejo angažirati ali uporabljati za delo v zvezi z izdajo Atlasa.

Odredil sem, da so v uredništvu Atlasa in Vašemu delu sploh na razpolago potrebni uradni podatki, pripomočki in sodelovanje podrejenih mi uradov, ter sem v ta namen delegiral v uredniški odbor g. viš. pristava Maistra Hrvoja. Z ozirom na veliki kulturni in nacionalni pomen tega dela ter v smislu & 59 zakona o banski upravi izjavljam, da prevzema dravska banovina kritje morebitnega primanjkljaja do zneska din 100.000.-, ki bi utegnil nastati ob izdaji Atlasa.

S čistim prebitkom po odbitku vseh materialnih in osebnih izdatkov ter nagrad bom razpolagal za kulturne in narodne namene.

Zaradi tega si pridržujem pravico popolnega nadzorstva nad Vašim poslovanjem glede tega dela. Glede na to me sproti obveščajte o vseh važnejših odločitvah radi predhodnega odobrenja."⁷

Če je spomladi 1940 šlo šele za pridobivanje statističnih in drugih podatkov iz oddelkov in odsekov banske uprave Dravske banovine za potrebe napovedanega atlasa, so bila dela zanj spomladi leta 1940 najbrž šele na začetku. Še v začetku leta 1940 ni bilo mogoče zbrati vseh statističnih podatkov. Za to zvemo iz novega dopisa kraljevske banske uprave vsem sreskim načelnikom in mestnim poglavarstvom Ljubljana,

⁵ Slovenec, 23. 3. 1940, št. 68, velikonočna priloga, str. 10: Ob zasnovi velikega Atlasa Slovenije. Pogovor z glavnim urednikom g. priv. docentom dr. V. Bohincem.

⁶ Arhiv Republike Slovenije (dalje ARS), Kraljevska banska uprava dravske banovine v Ljubljani, fond VIII), oddelka (dalje BAN VIII), št. 3237/1940, pismo kr. ban. upr. št. 88/1, dne 20. 4. 1940.

⁷ ARS, II. dislocirana enota (nekdanji arhiv Inštituta za novejšo zgodovino, škatla "bega". Gre za vlogo Pokrajinske šolske založbe št. 1118 z dne 7. 12. 1943 za "ureditev gmotnega stanja z ozirom na Atlas Slovenije in d. d. Merkur" z dne 7. 12. 1943. Gre najbrž za spis št. 7695/1 iz fonda Pokrajinske uprave za Ljubljansko pokrajino (dalje: ARS-II, Pokrajinska šolska založba št. 1118, dne 7. 12. 1943). Priloga 1: Pismo dr. Natlačena B. Pozniču S. No. 81/1 z dne 24. 5. 1940.

Celje, Ptuj, Maribor 18. januarja 1940. Ko pove, da se pripravlja Atlas Slovenije in pod čigavim pokroviteljstvom, nadaljuje, "da so nujno potrebni še nekateri statistični podatki. Ker jih ni mogoče dobiti iz ministrstva za kmetijstvo (pri banški upravi se ne nahajajo) in je zadeva že zelo nujna," naroča naslovom, "da pošljejo semkaj izvirne statistične pole za obrazce 1-5 in 7 za l. 1921.-1940. (nove občine po komasaciji). Občine naj pošljejo te podatke sreskim načelstvom, ki jih nato zbrane in urejene nemudoma dostavijo semkaj. Vsi ti podatki oz. obrazci se bodo občinam po uporabi zanesljivo vrnil. Ker je zadeva zelo nujna, je prednje nemudoma izvršiti."⁸

Medtem je v dnevniku Slovenec sredi oktobra izšel nov članek o pripravljajočem se Atlasu Slovenije, ki ga je podpisal F. P., najbrž profesor France Planina, geograf. Ko je navedel, kaj bo predvideni atlas pomenil, nas je seznanil z nekaterimi novimi podatki. "Uredniški odbor, ki ga sestavljajo gg. dr. V. Bohinec, dr. Sv. Ilešič, dr. R. Savnik in prof. Fr. Planina, se ob tolikem pomenu Atlasa Slovenije zaveda svoje odgovornosti in skrbno presoja različne možnosti v celoti, kakor tudi o posameznih zemljevidih atlanta. Da bo delo čim temeljiteje, je razdeljeno med vrsto strokovnjakov. Vseh sodelavcev, ki zbirajo tvarino ali posamezno ali po več skupaj, je 64. Poleg tega pa so za nekatere karte naprošeni pristojni oddelki kr. banske uprave in nekateri zavodi. Atlas bo obsegal nad 300 kart na približno 100 straneh. Obdelana bo samo Slovenija v narodnostnih ali v političnih mejah. Najvažnejše karte bodo natiskane čez celo stran v velikosti 45 x 33 cm, od drugih bodo pa na posameznih straneh po štiri ali po devet. Vsakemu listu zemljevidov bo dodano besedilo v slovenščini in francoščini s potrebnimi pojasnili, pregledi, diagrami itd."

Tudi o vsebini atlasa so imeli pripravjalci že natančnejše predstave, o čemer je člankar povedal tole: "Na sprednjih listih bo prikazan položaj in pokrajina Slovenije. Sledile bodo reprodukcije starih zemljevidov, iz katerih bo razviden razvoj kartografske podobe slovenskega ozemlja od najstarejših poskusov dalje. Nato bodo uvrščene karte o rudninskem sestavu in oblikah površja, o Krasu, podnebnih razmerah, rastlinstvu in živalstvu, pojavljanju letnih časov v prirodi, različne karte o naseljenosti, narodnosti, veri, o razdelitvah našega ozemlja, narečjih rasah, izseljenstvu, poklicih, vrstah naselij in hiš, razvoju večjih mest itd. Številne karte bodo obravnavale gospodarske razmere Slovenije: posestno razdelitev, razne kulture tal, poljedelstvo, pridelke, sadjarstvo, živinorejo, gozdarstvo, lovstvo in ribištvo, rudarstvo, toplice in vrelce, topilništvo, razna rudna okrožja, zaščito prirode,

obrt, industrijo, vodne sile, elektrificiranost, trgovino, promet vseh vrst, pošte, denarne zavode, zadrugarstvo itd. Nadaljnji zemljevidi bodo kazali naše kulturno stanje: zdravstveno organizacijo, socialno zavarovanje, šolstvo, društvene razmere in vprašanja ljudske prosvete. Potem bodo sledile karte o prazgodovini in zgodovini našega ozemlja, zgodovinskih in umetnostnih spomenikih, narodopisju, razvoju župnij, rojstnih krajev znamenitih rojakov ter upravni razdelitvi Slovenije.

Zemljevidi ne bodo nič upognjeni ali zloženi. Tiskani bodo v več barvah. Atlas s tako pestro vsebino in skrbno opremo bo res ena naših najbolj reprezentativnih in dragocenih knjig. V tej zavesti so predstavniki banovine, akademije in univerze prevzeli pokroviteljstvo nad pripravami in izdajo tega velikega dela."

Največjo spremembo, ki je nastala v pol leta po pogovoru z dr. Bohincem, je F. P. naznanil takole: "Priprave za atlant so tako obsežne in za posamezne karte tako različne, da ni mogoče izdati takoj vsega atlasa in tudi ne posameznih kart po tisti vrsti, kakor si bodo v atlantu sledile. Saj je treba za mnogo kart šele čisto na novo zbirati podatke, za nekatere pa šele organizirati opazovanje in ugotavljanje. Ker pa javnost gotovo želi, da čimprej dobi vpogled v to ogromno delo, se je uredniški odbor odločil, da bo izdal Atlas Slovenije v več zaporednih zvezkih. Naročniki bodo tako prejeli po 20 do 25 kart s pripadajočim besedilom v posebnih mapah. Na koncu bo treba karte razvrstiti po označbi strani in zvezati v knjigo. Dodajamo pa, da bodo te mape dobili samo naročniki na celotni atlant, ne bo pa mogoče kupiti le posameznih map ali celo posameznih kart." Nato je F. P. navedel, katere karte bodo predvidoma izšle v prvem zvezku, "za katerega so priprave v polnem teku." To so topografska in hidrografska karta, zgodovinske karte, kraška, podnebne in zoo-geografske karte, nekaj demografskih in narodnostnih, rasne in nekaj gospodarsko-geografskih kart, zemljevid o elektrifikaciji, o zdravstvenih in higienskih ustanovah, nekaj kart o prometu in šolstvu ter karta župnij. Nekatere teh kart so imeli v delu že risarji, za nekatere pa so še zbirali gradivo. F. P. je povedal tudi, da je od prvotnega pripravljalnega odbora založništvo atlasa prevzela Banovinska zaloga šolskih knjig in učil in da bo vztrajala pri prvotno določeni ceni za ves atlas, čeprav ve, da se bodo stroški večali. Da bi zbrali čimveč naročnikov, je ljubljanska radijska postaja tisto obdobje predvajala vsak ponedeljek zvečer dvajsetminutno predavanje sodelavcev atlasa; predvideli so dvajset predavanj.⁹

O delu pri Atlasu Slovenije in njegovi usodi precej zvemo iz spominskih zapisov sodelavca

⁸ ARS, BAN III, 746/1941, pismo kr. ban. upr., III, št. 746/1, dne 18. 1. 1941.

⁹ Slovenec, 15. 10. 1940, št. 237, F. P. Atlas Slovenije. Ogromna in dragocena slovenska knjiga.

pri pripravah, geografa, profesorja Franceta Planine.¹⁰ Ta navaja, da je po dvanajstih letih službovanja v šoli 1. februarja 1939 prišel iz Škofje Loke v službo na prosvetni oddelek kraljevske banske uprave v Ljubljani. "Prosvetni oddelek je imel prostore v stavbi Hranilnice dravske banovine (pred prvo vojno Krainische Sparkasse) v Knafljevi (sedaj Tomšičevi) ulici, v zah. polovici 2. nadstropje.¹¹ (Vzh. polovico je zasedal kmetijski oddelek). Mize sem dobil v sobi, v kateri sta bila učitelj Albert Širok in učiteljica Tina Paulin. Okna so gledala na Valvasorjev park in Narodni muzej.

V začetku 1940 smo začeli z delom za izdajo Atlasa Slovenije. V uredniškem odboru smo bili Bohinec, Ilešič, Savnik in jaz. Založitev atlasa je bila pripravljena prevzeti Banovinska šolska založba, ki jo je takrat vodil Blaž Poznič in je bila povezana s prosvetnim oddelkom, pokroviteljstvo so obljubili banovina, akademija in univerza. Za poslovanje smo dobili dve sobi v pritličju hiše na začetku Bleiweisove ceste (sedaj Prešernova 1) in poslovodjo s tehničnega oddelka. Določili smo vsebino – nad 300 kart na pribl. 100 straneh in razdelili delo med strokovne sodelavce. Karte bi izdajali postopoma v mapah po ok. 20 listov. Prvi del kart smo že prirejali, nekaj so jih že risali. Za prvo mapo smo pripravljali topografske, hidrografske, kraške, podnebne, historijske, nekaj demografskih kart. Antropolog Božo Škerlj je predložil rasno karto, a ni vzel stvari dosti resno. Mislim, da je bila občina Marenberg, ki jo je označil rasno popolnoma drugačno kot sosedne občine. Ko smo ga poklicali na razgovor, je povedal, da je to določil na osnovi antropoloških meritev dveh študentov iz marenberške občine. Naše delo je prekinila vojna."¹²

Banovinska šolska založba v Ljubljani je uvedla prednaročniško akcijo in izdala tiskani prospekt ter začela sprejemati naročnino. Vendar je oboje – vsebinske priprave atlasa in naročanje nanj – zaustavila fašistična in nacistična okupacija Slovenije aprila 1941. Po smernicah Adolfa Hitlerja z dne 3. in 12. aprila 1941 je bila dotedanja Dravska banovina razkosana med Nemčijo, Italijo in Madžarsko. Italija si je večino Dolenjske in Notranjske uredila kot Ljubljansko pokrajino (Provincia di Lubiana) in si jo 3. maja 1941 tudi formalnopravno priključila. Pokrajinski upravnik te pokrajine, visoki komisar Emilio

Grazioli, je obdržal vse oddelke dotedanje banske uprave in vsakemu dodelil italijanskega "izvedenca". Prosvetni oddelek je za "izvedenca" dobil Attilia Depollija.¹³ V prosvetnem oddelku, ki ga je še dalje vodil dr. Lovro Sušnik, je še naprej delal tudi geograf, profesor France Planina. O gradivu za Atlas Slovenije je zapisal: "Naše delo je prekinila vojna. Ob prihodu Italijanov v Ljubljano nisem mogel nikjer najti poslovodje, da bi odprl omaro in bi odnesli material. Preden smo to storili, so sobi že zasedli Italijani in vse odstranili. Zdaj (1978) že več let geografi na univerzi in v inštitutu delajo tak Atlas, a ne vem, ali bo kaj iz tega."¹⁴ Planina v svojih spominih ni povedal, ali so kdaj po vojni našli gradivo, ki so ga pripravljali za Atlas Slovenije, najbrž ga niso. Tudi če Italijani ne bi zasegli gradiva za Atlas Slovenije, dela ne bi mogli nadaljevati, saj v zavesti italijanskega okupatorja Slovenije ni bilo več, ostali so le še Slovenci, dokler tudi ti v fašističnem pojmovanju ne bi postali Italijani slovanske rase, kot primorski Slovenci in istrski Hrvati.

Če ni bilo pri roki več gradiva za Atlas Slovenije, pa so ostala gmotna vprašanja, ki jih je na koncu moral reševati ravno profesor France Planina. Ostal je namreč ne ravno tako majhen dolg pri nekdanji Hranilnici dravske banovine, ki je po italijanski zasedbi postala Hranilnica za Ljubljansko pokrajino, in za druge obveznosti, tudi do prednaročnikov.

Nisem našel podatkov, da bi gmotna vprašanja glede Atlasa Slovenije reševali pod italijansko zasedbo, temveč šele jeseni 1943 pod Pokrajinsko upravo za Ljubljansko pokrajino, ki jo je vodil general Leon Rupnik. Tudi pod njo je ostala večina uradništva oddelkov nekdanjega visokega komisariata na svojem mestu, razen tistih, ki so se vključili v partizansko gibanje ali postali žrtev okupatorjevega nasilja.

Tako je na svojem mestu ostal tudi profesor France Planina, ki ga je italijanski okupator imel od februarja do maja 1942 zaprtega in tudi interniranega v Gonarsu v Furlaniji.¹⁵ Ko se je po posredovanju Depollija vrnil v Ljubljano, je še devet mesecev opravljal službo svetnika na prosvetnem oddelku visokega komisariata. Po smrti že navedenega Blaža Pozniča je vodja oddelka dr. Sušnik predlagal za upravnika Pokrajinske šolske založbe profesorja Planino, in ta je to mesto z odlokom visokega komisarja Graziolija 11. februarja 1943 tudi nastopil. "Prostori

¹⁰ Tipkane, lepo urejene in opremljene celo s fotografijami sta mi prijazno posredovala sin Franceta Planine, dr. ekonomije Janez Planina, in njegova soproga Marija Planina. Pokazala sta mi tudi dobro ohranjen in vzorno urejen osebni arhiv pokojnega Planine. Za prijazno uslugo se jima lepo zahvaljujem.

¹¹ Tam je bil desetletja po drugi svetovni vojni sedež CK KPS oz. CK ZKS, zdaj pa je tam državni zbor Republike Slovenije.

¹² France Planina. Spomini. Na prosvetnem oddelku banske uprave 1. 2. 1939 - 10. 2. 1943, str. 271 in 272 (dalje: Planina, Spomini).

¹³ Tone Ferenc: Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941-1942, Ljubljana 1987. Planina: Spomini, str. 284-285: "Že pred prihodom Italijanov smo v uradu spravili arhiv v zaboje in v kleti, marsikje so zaupne listine sežgali. Prosvetni oddelek je dobil italijanskega komisarja Depollija in nadzornika za osnovne šole Spazappana."

¹⁴ Planina: Spomini, str. 278.

¹⁵ Planina: Spomini, str. 300-335.

PŠZ so bili v Slomškovi 12 v vogalni hiši Slomškove in Resljeve. V 1. nadstropju smo imeli dve sobi, prva je bila moja pisarna, v drugi so delali pisarniški uslužbenci. Trgovski lokal je bil v vogalu pritličja, skladišče pa v kleti in v prizidku hiše na nasprotni strani Slomškove ulice. Tajnik PŠZ je bil Avgust Čadež, starejši gospod, nekdanji trgovec, ki je bil prej šolastnik propadlega Trata-mlina pri kolodvoru v Škofji Loki. Knjigovodja je bil Ivo Bratun iz Dobrunj, pisarniške posle so opravljale gospe Joža Jančigaj, Anica Vanelli in Ela Koščak. V trgovini in skladišču je delalo šest moških pod vodstvom Milana Guština, ki je imel trgovsko šolo. PŠZ je zalagala učbenike in tiskovine (spričevala, knjižice, vpisnice, dnevnike, zvezke in razne preglednice) za vse šole Dravske banovine, v času mojega vodstva pa za okupirano Ljubljansko pokrajino.¹⁶

Že omenjeni Blaž Poznič je v imenu Banovinske zaloge šolskih knjig in učil 10. junija 1940 z lastnikom založbe Atlas dr. Jožetom Kovačičem sklenil dogovor "o predaji in prevzemu vseh pravic in obveznosti" glede Atlasa Slovenije. S tem dogovorom je dr. Kovačič "kot lastnik založbe Atlas in organizator akcije za izdajo Atlasa Slovenije" vse pravice in obveznosti glede Atlasa Slovenije izročil Banovinski zalogi šolskih knjig in učil. "Zlasti predaja g. dr. Kovačič Banovinski zalogi vse pravice in obveznosti nasproti dosedanjim subskribentom, nasproti urednikom in sodelavcem Atlasa in pa vse dosedaj že zbrano gradivo. /.../ Banovinska zaloga pa izplača g. dr. Kovačiču znesek din 23.200.- (triindvajsettisočdvesto dinarjev) za povračilo učinkovitih stroškov, ki jih je imel do sedaj za angažiranje sodelavcev in pribavo gradiva za Atlas Slovenije. Izplačilo tega zneska se izvrši takoj."¹⁷ Iz tega dogovora torej prvič zvemo, da je bila v Ljubljani založba Atlas, katere lastnik je bil dr. Jože Kovačič, in da je bil on v začetku poslovni organizator priprav Atlasa Slovenije.

Banovinska zaloga šolskih knjig in učil pa je istega dne kot z dr. Kovačičem sklenila dogovor z Gvidom Zupanom za akvizicijo in prodajo Atlasa Slovenije. Zupan se je zavezal, da bo kot izključni akviziter v obdobju izhajanja in po izidu prodal najmanj tisoč dvesto izvodov Atlasa Slovenije, za kar mu bo Banovinska zaloga šolskih knjig in učil dala "od brutto prodajne cene Atlasa 40% (štirideset odstotkov) od vseh izvodov, prodanih v akviziciji. Banovinska zaloga šolskih knjig in učil pa si je pridržala pravico do prodaje brez akvizicije v okviru svojega rednega poslovanja in tudi to, da so iz akvizicije izvzeti centralni uradi kr. banske uprave v Ljubljani ter ministrstva."¹⁸

Čez štirinajst dni, dne 25. junija 1940, je upravnik Banovinske zaloge šolskih knjig in učil Blaž Poznič pisal Hranilnici dravske banovine v Ljubljani. Povedal je, da bo razpečevanje Atlasa Slovenije, "tega velepomembnega dela", potekalo večinoma v akviziciji s subskribicijo in da so uspehi prav dobri. "Vendar pa potrebuje Banovinska zaloga za začetne stroške založništva nekaj gotovine, ki presega dosedaj v subskribiciji nabrane zneske." Zato prosi hranilnico "za posojilo v separatnem tekočem računu do zneska din 100.000.", pri čemer predvideva, da bo to dovoljeno vsoto potrebovala samo v majhni meri, "predvidoma do zneska din 30.000." Poznič se je skliceval na zagotovilo bana dr. Natlačena, da bo morebitni primanjkljaj do tega zneska krila Dravska banovina.¹⁹

Potekla sta več kot dva meseca, da sta Banovinska zaloga šolskih knjig in učil ter ban dr. Natlačen podpisala zadolžnico Hranilnici dravske banovine. V njej sta se zavezala, da bo Banovinska zaloga šolskih knjig in učil v letu dni, najkasneje do 1. avgusta 1941, vrnila hranilnici glavnico 100.000 din, redno plačevala osemodstotne obresti in pripadajoče stroške ob vsakokratnem koncu četrtletja, plačevala v dobri in tekoči valuti, povrnila hranilnici kakršen koli davek, davščino, doklado ali pristojbino, ki bi jo ta morda morala poravnati od posojila ali obresti, plačala tudi vse morebitne druge stroške iz naslova posojila in obresti. Zadolžnico sta podpisala Poznič in dr. Natlačen.²⁰

Kaže, da so nameravali vprašanje vračanja posojila hranilnici, takratni Hranilnici za Ljubljansko pokrajino, reševati v začetku leta 1943, torej še pod italijansko okupacijo. Dne 4. marca 1943 je namreč pravni svetovalec prosvetnega oddelka pokrajinske uprave Velikonja predlagal, naj založba poskuša s hranilnico doseči poravnavo, "ker je izdajo preprečila višja sila, za katero pa jamči in nosi riziko samo Založba." Svetoval je, naj ne poskuša s tem zanimati visokega komisarja, ker ta "ni v imenu Ljubljanske pokrajine dolžan kaj storiti za obveznosti, ki jih je prevzela ex Dravska banovina, poleg tega bi upravičeno odgovoril, da spada ta morebitna obveznost na mednarodni forum med Nemčijo in Italijo. Svetoval pa je, naj se Založba posvetuje z državnim pravobranilstvom, preden kaj ukrene, zlasti če bi se pokazala nujnost ovaditi akviziterja pred civilnim sodiščem."²¹

priloga št. 3: Dogovor med Banovinsko zalogo šolskih knjig in učil ter G. Zupanom z dne 10. 6. 1943.

19 ARS-II, Pokrajinska šolska založba št. 1118, dne 7. 12. 1943, priloga št. 4, pismo B. Pozniča Hranilnici dravske banovine z dne 25. 6. 1940.

20 ARS-II, Pokrajinska šolska založba št. 1118, dne 7. 12. 1943, priloga št. 5: Zadolžnica z dne 1. 8. 1940.

21 ARS-II, Pokrajinska šolska založba št. 1118, dne 7. 12. 1943, priloga št. 6: pismo Velikonje z dne 4. 3. 1943.

¹⁶ Planina: Spomini, str. 341.

¹⁷ ARS-II, Pokrajinska šolska založba št. 1118, dne 7. 12. 1943, priloga št. 2: Dogovor med Banovinsko zalogo šolskih knjig in učil ter založbo Atlas z dne 10. 6. 1940.

¹⁸ ARS-II, Pokrajinska šolska založba št. 1118, dne 7. 12. 1943,

Na podlagi vsega prej navedenega je v. d. upravnika Pokrajinske šolske založbe France Planina 7. decembra 1943 poslal ravnateljstvu računovodstva pri šefu pokrajinske uprave obsežno poročilo. Najprej je zapisal, da želi Pokrajinska šolska založba poravnati vsaj del obveznosti, ki jih ima zaradi Atlasa Slovenije in zaradi prevzema delnic družbe Merkur, ter prosi, da ji pri tem pomaga pokrajinska uprava. Nato je Planina povedal: "L. 1940 je svetnik dr. Jože Kovačič, banov. sekretar, ustanovil založbo Atlas z namenom, da se izda znanstveni Atlas Slovenije, ki naj vsestransko prikaže razmere Slovenije. Ko so bila izvršena prva pripravljajna dela za atlant, je bivši ban z odlokom S št. 81/1 z dne 24. V. 1940 odločil, da prevzame Blaž Poznič, takratni upravnik Banovinske zaloge šolskih knjig in učil, vse posle, ki so v zvezi z založbo, izdajo in redakcijo atlanta." Dalje je Planina navedel, kar smo že zvedeli iz prepisov prilog št. 1-5 k temu poročilu. Novo v poročilu je najprej tole: "Po sklenitvi posebne pogodbe z uredniškim odborom dne 12. IX. 1940 se je začelo podrobno strokovno in tehnično delo v prostorih, ki jih je dala na razpolago banska uprava v pritličju hiše št. 1 na bivši Bleiweisovi cesti. Obravnavanja problemov, ki naj bi jih prikazovale posamezne karte, so se po predhodnih dogovorih z uredniškim odborom lotili najmerodavnejši strokovnjaki. Organiziran je bil zbor risarjev, ki je po nekaj tednih poskusnega dela pod vodstvom tehnika Udovča pričel risati prve karte. Jugoslovanska tiskarna se je bavila s poskusi glede najboljšega tehničnega načina tiskanja in naročila izdelavo posebnega knjižnega papirja.

Za nabavo potrebnega inventarja, pisarniških in risarskih potrebščin ter za delno honoriranje urednikov, avtorjev, risarjev, služitelja in snazilke je Banovinska zaloga izrabila 90.000 din posojila. Na posebno prošnjo je Hranilnica ljubljanske pokrajine do sedaj že dvakrat dovolila podaljšanje posojila. Do 31. III. 1944 bo treba obveznosti napram hranilnici v celoti izpolniti. S prištetiimi obrestmi in stroški hranilnice bo 1. I. 1944 dolg znašal 43.920 lir.²²

V marcu 1941 je bilo delo pri Atlantu vsled vojnega vpoklica urednikov in risarjev prekinjeno. Takoj drugi dan okupacije je italijansko vojaštvo brez obvestila lastnika zasedlo prostore na Bleiweisovi cesti št. 1 ter zaseglo in uporabilo velik del inventarja, zemljevidov in tehničnega materiala, tako da je bilo par dni kasneje, ko je bil o tem obveščen tedanji upravnik Blaž Poznič, mogoče rešiti le manjši del materiala. Med drugim je založba izgubila tudi pisalni stroj. Zaradi višje sile se je delo pri Atlantu Slovenije pozneje čisto ustavilo.

Gvido Zupan, ki je prevzel akvizicijo, je do okupacije zbral 2325 naročnikov iz vse dravske banovine. Ob subskribciji je večina naročnikov plačala del cene za Atlant, ki je bila določena na 950 din. Vsa predplačila so se stekala pri poštni hranilnici na čekovni račun Gvida Zupana, ki pa takratnemu upravniku ni dajal tedenskih pisemnih poročil o uspehu akvizicije, kakor je bilo določeno v dogovoru. Tudi ni odvedel Banovinski zalogi nikakega nabranega denarja v smislu navedenega dogovora, čeprav je Banovinska zaloga v ta namen odprla pri poštni hranilnici poseben čekovni račun št. 13863. Na ta čekovni račun so le trije naročniki poslali delna vplačila, tako da znaša sedaj imetje pri poštni hranilnici le 242.51 L, in še to ni prosto. Na čekovni račun Gvida Zupana pa je bilo vplačanih od subskribentov skupaj 615.791 din predplačil. V pogodbi je bilo sicer določeno, da bo Gvido Zupan sproti tedensko odvajal nabrani denar Banovinski zalogi. Ni pa bilo določeno, kdaj in od katerih vsot bo prejemal 40%ni delež."

Nato poročevalec Planina navaja tri možnosti prejemanja akviziterskega deleža ter nadaljuje: "Iz dopisa A2 z dne 25.VI.1940, v katerem je bivši upravnik zaprosil Hranilnico dravske banovine za 100.000 din posojila, je sklepati, da je smatral, da bodo že prva vplačila naročnikov razpoložljiva za kritje tekočih stroškov in je torej izključeval tolmačenje pod l.).²³ Vendar je Gvido Zupan ob italijanski okupaciji dvignil iz poštno hranilnice ves nabrani denar. Ali je to napravil po dogovoru z bivšim upravnikom, ali pa je upravnik temu ugovarjal in je v času od aprila 1941 do svojega izostanka iz službe v januarju 1943 kaj ukrenil v tem oziru, ni znano. Znano je le, da je po prevratu mnogo naročnikov zahtevalo povrnitev predplačil, a tudi najbolj slabo situiranim prosilcem ni bilo mogoče denarja vrniti, ker Pokrajinska šolska založba razen omenjenih 242.51 lir od vseh vplačil ni prejela nobenega zneska."

Poročevalec Planina ugotavlja, da so Pokrajinski šolski založbi od akcije za izdajo Atlasa Slovenije ostale velike obveznosti do prednaročnikov in do Hranilnice ljubljanske pokrajine, ki jih nikakor ne more poravnati. Razen obveznosti ji je namreč ostala le kartoteka prednaročnikov ter nekaj tehničnega gradiva in osnutkov kart. Založba niti ne more v kratkem času obnoviti del za izdajo atlasa. **"Če bo pozneje še mogoče misliti na izdajo atlanta, ga bo treba drugače zasnovati in zbiranje naročnikov znova organizirati ali skleniti vsaj dopolnilni dogovor."** (Krepko T. F.)

²² Po menjavi dinarjev v lire po tečaju 100 dinarjev za 48 lir bi to znašalo 210.816 din.

²³ Gre za prvo možnost odvajanja provizije. Vsa začetna vplačila bi prejemal Gvido Zupan, dokler vsota ne bi dosegla 40% prodajne cene za vseh 2325 izvodov, prodanih v subskribciji po 950 din (2325 X 950 = 2.208.750 din), tj. 883.500 din.

Planina se je kot v. d. upravnika založbe takoj po prevzemu poslov posvetoval s pravnim referentom prosvetnega oddelka o morebitnem pravnem postopku proti akviziterju Gvidu Zupanu. Ker v pogodbi ni bilo določil, na katere bi se založba lahko zanesljivo oprla pri morebitni tožbi, in ker Zupan po zanesljivih podatkih ni imel svojega premoženja, ga založba ni ovadila državnemu tožilstvu, je pa zaprosila tožilstvo za mnenje o tej zadevi. O tem, kako je odgovorilo tožilstvo, nisem našel podatka. Tako Pokrajinski šolski založbi ni ostalo nič drugega, kot da zaprosi pokrajinsko upravo ljubljanske pokrajine za odpis 192.392.75 lir, kar je ta tudi storila. S tem zneskom je sklenila delno odplačati dolg pri že večkrat omenjeni hranilnici in delno vrniti prednaročnikom vplačane zneske – "Kolikor bi bilo mogoče subskribentom dostaviti te zneske."²⁴

Nisem našel podatkov, ali so prednaročniki dobili kaj povrnjenega denarja ali ne. Prednaročniška cena za Atlas Slovenije namreč ni bila tako nizka, saj je znašala skoraj mesečno plačo učitelja.

Profesor France Planina glede povojne priprave Atlasa Slovenije ni bil kdo ve kako velik optimist, kot pravi v svojih spominih leta 1978: "Zdaj (1978) že več let geografi na univerzi in v inštitutu delajo tak Atlas, a ne vem, ali bo kaj iz tega."²⁵ Sam se dobro spominjam, da smo v nekem organu Sklada Borisa Kidriča ali začasne Raziskovalne skupnosti Slovenije določali kar precejšnje zneske nekemu inštitutu za Nacionalni atlas Slovenije. Pa je vendarle po natanko dvajsetih letih od Planinovega zapisa izšel Geografski atlas Slovenije.²⁶ V njem na strani 8 beremo: "Prve zamisli o slovenskem nacionalnem atlasu so se pojavile že med svetovnjima vojnoma, vendar zaradi pomanjkanja kadrov, neustrezne tehnologije in belih lis v raziskanosti našega ozemlja takrat še niso bile uresničljive. Leta 1966 je Zemljepisni muzej Slovenije pripravil prvo slovensko razstavo o nacionalnih atlasih drugih držav. Večina večjih in razvitejših po svetu je do tedaj tovrstno knjigo že natisnila, v številnih drugih pa so potekala vsaj pripravljajna dela za izdajo nacionalnih atlasov. V sedemdesetih letih so se spet začela resna prizadevanja za izdajo samostojnega slovenskega nacionalnega atlasa. Izdelana je bila vsebinska zasnova, pripravljenih je bilo več avtorskih originalov, poskusno so bili natisnjeni posamezni zemljevidi, vendar zaradi finančnih in organizacijskih težav projekt ni bil izpeljan." Tri leta po izidu velikega Geografskega atlasa Slovenije, leta 2001, je izšel Nacionalni atlas Slovenije,²⁷ in to s posvetilom

Republiki Sloveniji ob njeni desetletnici. Ima pa večinoma zemljevide s podatki iz devetdesetih let prejšnjega stoletja.

Kot vidimo iz razprave, je poglobitni vzrok, da po letu 1940 nismo dobili Atlasa Slovenije, nacistična in fašistična okupacija Slovenije. Zaradi nje tudi nismo imeli popisa prebivalstva leta 1941. S tem je bila povzročena velika škoda na kulturnem in znanstvenem področju.

SUMMARY

PRE-WAR PREPARATIONS FOR THE ATLAS OF SLOVENIA

In the spring of 1940 a group of Slovene experts decided to lay the groundwork for an atlas of Slovenia, which would be the first such publication in Slovenia. Dr. Juže Župančič thus founded the publishing house Atlas. The editorial board included the editor in chief, Dr. Valter Bohinec, and members Dr. Svetozar Ilešič, Dr. Dušan Savnik and Professor France Planina. The whole enterprise of preparing and publishing the Atlas of Slovenia was sponsored by the Ban of the Drava *Banovina*, Dr. Marko Natlačen, the President of the Academy of Sciences and Arts, Dr. Rajko Nahtigal, and the Rector of the University of Ljubljana, Dr. Matija Slavič. The Ban's administration had made the appropriate premises available to the editors and the collaborators, and they started working on the project on 12 September 1940. All departments of the Ban's administration received instructions to help the editorial board to the best of their abilities with the compilation of the contents for the atlas. The Banovina's Stock of Textbooks and Teaching Tools, which was mandated by the Ban's administration to secure the financial resources for the preparation and the marketing of the Atlas of Slovenia, took a loan, guaranteed by the Ban's administration, of 100,000 dinars at the Savings bank of Dravska Banovina in Ljubljana.

The project of the Atlas was presented to the public twice in the daily newspaper *Slovenec* as well as in a special flyer. The Atlas of Slovenia was supposed to contain some 300 maps on geographic, historical, cultural, economic, and other areas relative to the development and growth of the Slovene territory and its nation, altogether some hundred pages, and additional hundred pages of the accompanying text. As it had become clear that the preparation of the Atlas would last longer than it was initially planned, the editorial board soon decided to publish it in instalments, each containing 20 maps.

The Banovina's Stock of Textbooks and Teaching Tools purchased from the owner of the publishing house Atlas, Dr. Jože Kovačič, all the material gathered thus far

glavnih urednikov in nekaj deset sodelavcev, uvodno besedo pa je napisal dr. Andrej Černe, vodja raziskovalnega projekta 1993-1995. Ta atlas ima 191 strani.

²⁴ ARS-II, Pokrajinska šolska založba št. 1118, dne 6. 12. 1943.

²⁵ Planina: Spomini, str. 278.

²⁶ Geografski atlas Slovenije. Država v prostoru in času. DZS. Ljubljana 1998, 360 strani.

²⁷ Nacionalni atlas Slovenije. Ljubljana 2001. Pripravilo ga je pet

and all the rights and liabilities vis-à-vis the editorial board, the collaborators, and the advance subscribers of the Atlas of Slovenia, all for a mere 23,000 dinars. On the same day, the aforementioned Banovina's Stock of Textbooks and Teaching Tools, signed a contract with the sales agent Gvido Zupan, who committed himself to collect new subscribers in exchange of a 40 percent commission on each volume sold. The price of the volume was set at 950 dinars.

The preparations of the contents were first interrupted in March 1941 when the collaborators on the project were mobilised into the Yugoslav army and finally stopped with the Nazi and the fascist occupation of Slovenia in April 1941. The Italian army found and confiscated the material collected for the Atlas before it could be transferred to a safe place. At least for the time of war, any progress with the preparations of the Atlas was thus thwarted. The debts, however, remained. The

publishing house, renamed Regional publishing of textbooks, owed money to the above-mentioned Savings bank but also to all 2325 advance subscribers. The latter debt was due to the poor formulation of the contract's stipulations, which allowed the sales agent to misappropriate the sum total of all advance payments amounting to 2.208,750 dinars. As it seems, this debt was non-claimable because the sales agent did not possess any property. It appears that the publishing house's debt towards the Savings bank was repaid by the Regional administration of the Ljubljana region only in 1944.

In the 1970s, the Slovene geographers launched the preparations for the new Atlas of Slovenia, but the project was discontinued due to financial difficulties. It was therefore only in 1998 that a comprehensive and aesthetically appealing Geographical Atlas of Slovenia was published by the DZS in Ljubljana.